

LBRIS

We know
books

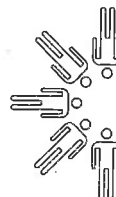
Ocultism, vrăjitorie și mode culturale

Eseuri de religie comparată

Mircea Eliade

Traducere din limba engleză de

Elena Bortă

MISTERELE
INCONȘTIENȚULUI
COLECTIV

TREI

Director editorial:
Magdalena Mărculescu

Redactore:
Irina Tudor Dumitrescu

Design copertă: Faber Studio

Foto copertă: ©Hilma af Klint - Altarpiece

Director producție
Cristian Claudiu Coban

DTP
Ofelia Coșman

Corectură
Irina Botezatu
Andreea-Lavinia Dădărlat

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

ELIADE, MIRCEA
Occultism, vrăjitorie și mode culturale : eseuri de religie comparată /
Mircea Eliade ; trad. din lb. engleză de Elena Bortă - București: Editura Trei, 2022
Conține bibliografie
Index
ISBN 978-606-40-1350-7

I. Bortă, Elena (trad.)
I33
29I.1

Titlul original: Occultism, Witchcraft, and Cultural Fashions:
Essays in Comparative Religions
Autor: Mircea Eliade

Copyright © 1976 by The University of Chicago. All rights reserved.
Romanian edition published by arrangement with Agenția literară Livia Stoia.

Licensed by The University of Chicago Press, Chicago, Illinois, U.S.A.

Copyright © Editura Trei, 2022
pentru prezenta ediție

O.P. 16, ghișeul 1, C.P. 490, București
Tel.: +4 021 300 60 90 ; Fax: +4 0732 25 20 20
e-mail: comenzi@edituratrei.ro
www.edituratrei.ro

ISBN 978-606-40-1350-7

Cuprins

Prefață	9
1. Modele culturale și istoria religiilor	13
2. Lumea, orașul, casa	36
3. Mitologiile morții. Introducere.....	54
4. Ocultul și lumea modernă.....	74
5. Câteva observații asupra vrăjitoriei europene.....	102
6. Spirit, lumină și sămânță	134
Note	169
Index.....	203

1. Modele culturale și istoria religiilor*

Nebănuitele mitologii ale artistului

Problema pe care aș dori să o discut în această lucrare este următoarea: ce are de spus un istoric al religiilor despre lumea în care trăiește? În ce fel poate contribui la înțelegerea curentelor literare și filosofice ale acesteia, a orientărilor artistice recente și semnificative? Sau, mai mult: ce are de spus, în calitate de istoric al religiilor, în privința unor manifestări ale *Zeitgeist*-ului precum curentele filosofice și literare în vogă, așa-zisele mode culturale? Mi se pare că, cel puțin în unele situații, formația ar trebui să-i dea posibilitatea să descifreze înțelesuri și intenții mai puțin clare altora. Nu mă refer la acele cazuri în care contextul sau implicațiile religioase ale unei opere sunt mai mult sau mai puțin evidente, cum ar fi, de exemplu, picturile lui Chagall, cu enormul lor „ochi al lui Dumnezeu“, cu îngeri, capete retezate și corpuri zburând cu susul în jos — și măgarul omniprezent, animal mesianic prin excelență; sau la piesa recentă a lui Ionescu, *Le Roi se meurt*** , pe care nu o poți înțelege deplin dacă nu cunoști *Cartea tibetană a morților*

* Conferință ținută la University of Chicago, octombrie 1965, publicată în *The History of Religions: Essays on the Problem of Understanding*, ed. Joseph M. Kitagawa în colab. cu Mircea Eliade și Charles H. Long, University of Chicago Press, Chicago, 1967, pp. 20–38. (N.a.)

** Eugen Ionescu, *Regele moare*, în *Teatrul*, vol. III, traducere din limba franceză Dan C. Mihăilescu, Editura Univers, București, 1996. (N.r.)

și Upanișadele. (Și pot depune mărturie că Ionesco a citit aceste texte; dar important pentru noi este să stabilim ce anume a acceptat și ce a ignorat sau a respins. Aceasta nu e, prin urmare, o problemă de depistare a surselor, ci o întreprindere mai incitantă: de examinare a modului de înnoire a universului imaginar creativ al lui Ionesco prin contactul cu universuri religioase exotice și tradiționale.)

Dar există situații când numai un istoric al religiilor poate descoperi o anumită semnificație secretă a unei creații culturale, fie clasică sau contemporană. De exemplu, numai un istoric al religiilor poate percepe faptul că există o surprinzătoare analogie structurală între *Ulysses** al lui James Joyce și anumite mituri australiene aparținând categoriei eroului totemic. Și, întocmai cum peregrinările nesfârșite și întâlnirile întâmplătoare ale eroilor culturali australieni par monotone celor familiarizați cu mitologiile polineziene, indo-europene sau nord-americane, tot astfel călătoriile lui Leopold Bloom din *Ulise* par monotone unui admirator al lui Balzac sau al lui Tolstoi. Dar un istoric al religiilor știe că peregrinările și performanțele obositoare ale strămoșilor mitici dezvăluie australianului o istorie magnifică în care este implicat existențial — lucru care poate fi spus și despre călătoria aparent anostă și banală a lui Leopold Bloom în orașul natal. Și, din nou, numai un istoric al religiilor poate surprinde asemănările frapante dintre teoriile australiene și cele platonice ale reîncarnării și amneziei. La Platon, a învăța înseamnă a-ți aduce

* James Joyce, *Ulise*, traducere din limba engleză de Mircea Ivănescu, Editura Univers, București, 1984. (N.r.)

aminte. Obiectele fizice ajută sufletul să se retragă în sine și, printr-un fel de „întoarcere”, să redescopere și să reintre în posesia cunoașterii originare pe care o avusese în ipostaza nepământească. Acum, novicele australian descoperă prin inițiere că a mai fost aici într-un timp mitic; a fost aici sub forma strămoșului mitic. Prin inițiere, reînvață să facă acele lucruri pe care le-a făcut la început, când a apărut pentru prima dată ca ființă mitică.

Ar fi inutil să dau mai multe exemple. Voi adăuga numai că un istoric al religiilor poate contribui la înțelegerea unor scriitori atât de diferiți precum Jules Verne și Gérard de Nerval, Novalis și García Lorca.¹ Este surprinzător că atât de puțini istorici ai religiilor au încercat să interpreteze opere literare din perspectivă proprie. (Pentru moment, îmi amintesc doar de cartea Marylei Falk despre Novalis și de studiile lui Stig Wikander privind scriitorii francezi de la Jules Michelet la Mallarmé. Importanțele monografiilor ale lui Duchesne-Guillemain despre Mallarmé și Valéry puteau fi scrise de orice critic literar eminent, fără să fi avut vreun contact cu istoria religiilor.) Dimpotrivă, după cum se știe, mulți critici literari, în special din Statele Unite, nu au ezitat să folosească descoperirile istoriei religiilor în operele lor hermeneutice. E suficient să ne amintim de frecvența aplicare a teoriei „mitului și ritualului” sau de „tiparul inițiativ” în interpretarea prozei și poeziei moderne.²

Scopul pe care îl urmăresc aici este mai modest. Voi încerca să văd dacă un istoric al religiilor poate descifra unele sensuri ascunse în așa-zisele mode culturale ale noastre, luând ca exemplu trei curente recente în vogă, toate venind de la Paris, dar de-acum

răspândite în tot vestul Europei și chiar în Statele Unite. După cum știm, faptul că o anumită teorie sau filosofie devine populară, este la modă, *en vogue*, nu înseamnă că este o creație remarcabilă sau că, dimpotrivă, este lipsită de orice valoare. Unul din aspectele fascinante ale „modei culturale” este că nu are importanță dacă faptele în chestiune și interpretările lor sunt sau nu adevărate. Nicio critică nu poate să distrugă un curent în vogă. Există ceva „religios” în această lipsă de permeabilitate la critică, chiar dacă numai într-un mod îngust și sectar. Dar, chiar dincolo de acest aspect general, unele mode culturale sunt extrem de semnificative pentru un istoric al religiiilor. Popularitatea lor, în special în lumea intelectuală, trădează o parte din insatisfacțiile, imboldurile și nostalgiile omului occidental.

„Ospețe totemice” și cămile fabuloase

Dau un singur exemplu: cu 50 de ani în urmă, Freud a crezut că a descoperit originea organizării sociale, a restricțiilor morale și a religiei într-o crimă primordială, mai exact în primul patricid. El a relatat povestea în cartea *Totem și tabu**. La început, tatăl își păstra toate femeile și își îndepărta fiii când ajungeau la o vârstă la care îi puteau trezi gelozia. Într-o zi, fiii izgoniți și-au ucis tatăl, l-au mâncat și și-au însușit femeile acestuia. „Ospățul totemic”, scrie Freud, „poate primul festin pe care l-a sărbătorit

* Sigmund Freud, *Totem și Tabu*, traducere din limba germană de Leonard Gavrilu, Editura Mediarex, București, 1993. (N.r.)

omenirea, a fost repetarea, festivalul comemorării acestei fapte criminale demne de toată atenția”.³ De vreme ce Freud susține că Dumnezeu nu este altcineva decât tatăl fizic sublimat, Dumnezeu însuși este cel ucis și sacrificat în jertfa totemică. „Uciderea zeului-tată este păcatul originar al omenirii. Această vină capitală este ispășită prin moartea sângeroasă a lui Hristos.”⁴

În zadar etnologii timpului, de la W.H. Rivers și F. Boas la A.L. Kroeber, B. Malinowski și W. Schmidt, au demonstrat absurditatea unui asemenea „ospăț totemic” primordial.⁵ În zadar au evidențiat că totemismul nu stă la baza religiei și nu este universal: nu toate popoarele au trecut printr-o fază „totemică”; că Frazer dovedise cum, dintre multele sute de triburi totemice, doar patru cunoșteau un rit ce aproxima uciderea și ingurgitarea rituală a „zeului-totem” (Freud presupunea că ritualul ar fi o trăsătură invariabilă a totemismului); și, în final, că acest rit nu are nimic de-a face cu originea sacrificiului, de vreme ce totemismul nu este deloc întâlnit în culturile mai vechi. În zadar a arătat Wilhelm Schmidt că popoarele pretotemice nu știau nimic despre canibalism, că printre ele patricidul ar fi o

imposibilitate totală din punct de vedere psihologic, sociologic și etic, [și că]... structura familiei pretotemice și, prin urmare, a primei familii umane despre care putem spera să aflăm câte ceva prin etnologie nu este nici promiscuitatea generală, nici căsătoria în grup, căci niciuna din acestea nu a existat vreodată potrivit concluziilor celor mai cunoscuți antropologi.⁶

Freud nu a fost deloc preocupat de asemenea obiectii, iar acest dezlănțuit „roman gotic“, *Totem și tabu*, a devenit de atunci una din micile evanghelii pentru trei generații de intelectuali occidentali.

Desigur, geniul lui Freud și meritele psihanalizei nu ar trebui judecate prin prisma poveștilor de groază prezentate drept fapte istorice obiective în *Totem și tabu*. Dar e foarte semnificativ faptul că asemenea ipostaze violente au putut fi clamate drept teorii științifice veritabile, în pofida întregii critici manevrate de antropologii remarcabili ai secolului. Ceea ce a stat în spatele acestei victorii a fost, în primul rând, victoria psihanalizei înseși asupra psihologiilor mai vechi și apoi instalarea ei (din multe alte motive) ca modă culturală. Apoi, după 1920, ideologia freudiană a fost luată drept bună în totalitate. Ar putea fi scrisă o carte fascinantă despre semnificația succesului acestui „roman noir frénétique“, *Totem și tabu*. Folosind chiar instrumentele și metoda psihanalizei moderne, putem expune câteva din secretele tragice ale intelectualului occidental modern: de exemplu, profunda insatisfacție față de formele tocite ale creștinismului istoric și dorința de a se debarasa violent de credința strămoșilor, însoțită de un ciudat sentiment de vinovăție, ca și cum el însuși ar fi ucis un Dumnezeu în care nu a putut crede, dar a cărui absență nu o poate suporta. Din acest motiv, am spus că o modă culturală este cât se poate de semnificativă, indiferent care ar fi valoarea ei obiectivă; succesul anumitor idei sau ideologii ne dezvăluie situația spirituală și existențială a tuturor celor pentru care aceste idei sau ideologii constituie un fel de soteriologie.

Desigur, există mode și în alte științe, chiar în disciplina istoriei religiilor, deși, evident, ele sunt mai puțin fascinante decât voga de care s-a bucurat *Totem și tabu*. Că tații și bunicii noștri au fost fermecați de *Creanga de aur** este un fapt lesne de înțeles și destul de onorabil. Ceea ce este mai puțin comprehensibil, și poate fi explicat doar ca modă, este faptul că între anii 1900 și 1920 aproape toți istoricii religiilor căutau zeițe-mame, mame-cerealiere și demoni ai vegetației — și sigur că au găsit peste tot, în toate religiile și în folclorul popoarelor. Această căutare a Mamei — pământul-mamă, mama-copac, mama-cerealiere și așa mai departe —, precum și a altor ființe demonice legate de vegetație și agricultură este de asemenea semnificativă pentru felul în care înțelegem nostalgiile inconștiente ale intelectualului occidental de la începutul secolului.

Dar să vă amintesc un alt exemplu de autoritate și prestigiu a modelelor în istoria religiilor. De data aceasta nu sunt implicați vreun zeu sau vreo zeiță, vreo mamă-cerealiere sau vreun spirit vegetal, ci un animal — mai exact o cămilă. Mă refer la faimoasa jertfire a cămilei descrisă de un anume Nilus care a trăit în a doua parte a secolului al IV-lea. Călugăr fiind, locuia la mănăstirea de pe Muntele Sinai, când beduinii au atacat mănăstirea. Nilus a avut astfel posibilitatea să observe direct viața și credințele beduinilor și a consemnat multe asemenea observații în tratatul *Masacrarea călugărilor pe Muntele Sinai*. Deosebit de dramatică este descrierea sacrificării unei cămile,

* James George Frazer, *Creanga de aur* (*The Golden Bough* în original), traducere din limba engleză de Octavian Nistor, Editura Minerva, colecția BPT, București, 1980. (N.r.)

„oferite”, spune el, „Luceafărului de dimineată”. Legată de un altar rudimentar făcut dintr-o grămadă de pietre, cămila e tăiată în bucăți și devorată crudă de adepți — devorată cu asemenea grabă, adaugă Nilus, „încât în scurtul interval între răsăritul Luceafărului, care marca ora începerii serviciului religios, și dispariția razelor sale înainte de răsăritul soarelui, întreaga cămilă — carne, oase, piele, sânge și măruntaie — e în întregime consumată”⁷. J. Wellhausen a fost primul care s-a referit la acest sacrificiu în *Reste arabischen Heidentums* (1887). Dar cel care a stabilit, ca să spunem așa, prestigiul științific unic al cămilei lui Nilus a fost William Robertson Smith. El se referă la acest sacrificiu de nenumărate ori în *Lectures on the Religions of the Semites* (1889), considerându-l „cea mai veche formă de sacrificiu cunoscută la arabi”⁸, și vorbește de „mărturia directă a lui Nilus privind obiceiurile arabilor din deșertul sinaitic”⁹. De atunci încoace, toți adepții teoriei sacrificiului lansate de Robertson Smith — S. Reinach, A. Wendel, A.S. Cook, S.H. Hooke — s-au referit neconținut și cu prisosință la relatarea lui Nilus. Este și mai curios faptul că până și oamenii de știință care nu au acceptat teoria lui Robertson Smith nu au putut — sau nu au îndrăznit — să discute problema generală a sacrificiului fără să relateze exact povestirea lui Nilus.¹⁰ De fapt, nimeni nu părea să pună la îndoială autenticitatea mărturiei lui Nilus, deși un număr mare de oameni de știință au respins interpretarea dată de Robertson Smith. Astfel, pe la începutul acestui secol, cămila lui Nilus devenise atât de exasperant de omniprezentă în scrierile istoricilor religiilor, ale experților în Vechiul Testament, ale sociologilor și etnologilor,

încât G. Foucard afirma în cartea *Histoire des religions et méthode comparative*:

Se pare că niciun autor nu mai are dreptul să abordeze istoria religiilor dacă nu vorbește cu respect de această anecdotă. Pentru că este într-adevăr o anecdotă... un detaliu relatat precum ceva „marginal”; iar pe un fapt unic atât de fragil nu se poate construi o teorie religioasă valabilă pentru întreaga umanitate.¹¹

Dovedind mare curaj intelectual, Foucard și-a rezumat poziția metodologică:

În ceea ce privește cămila lui Nilus, îmi mențin convingerea că nu merită să ducă în spinare povara originilor unei părți din istoria religiilor.¹²

Foucard avea dreptate. O meticuloasă analiză textuală și istorică a dovedit că Nilus nu a fost autorul *Masacrării călugărilor pe Muntele Sinai*, că aceasta e o lucrare scrisă sub pseudonim, probabil în secolul al IV-lea sau al V-lea, și, ceea ce este mai important, că textul e plin de clișee literare împrumutate din romanele elenistice; de exemplu, descrierea uciderii și devorării cămilei — „ciopârțind bucăți din trupul încă viu și devorând întregul animal, carne și oase” — nu are valoare etnologică, ci demonstrează numai cunoașterea genului retorico-patetic al acestor romane. Totuși, deși aceste fapte erau cunoscute la puțină vreme după Primul Război Mondial, mai ales grație analizei scrupuloase a lui Karl Heussi¹³, cămila lui Nilus mai „bântuie” încă multe lucrări științifice moderne.¹⁴ Și nu e de mirare. Această descriere